

Lesoni Tonga Mo e Anga Fakafonua

Kalasi: Foomu 6

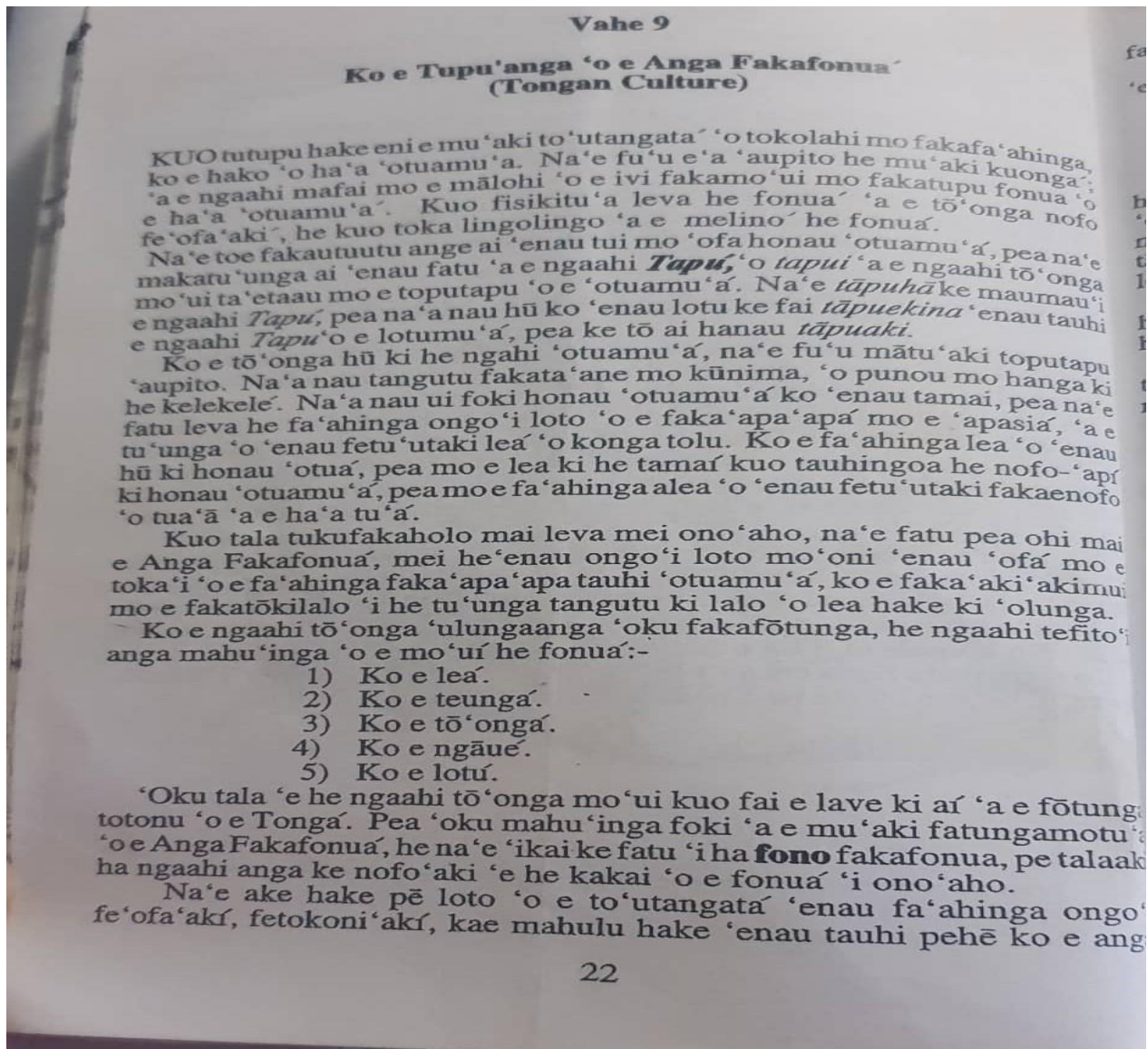
'Iuniti 2: Anga 'o e Nofofaka-Tonga

Topiki : Anga Fakafonua

Taimi: Uike 7

Ngaahi 'Ilo: 'Ilo ki he anga fakafonua pea mo 'ene fekau'aki mo e lea tu'ufonua 'a e Tonga 'i he senituli 19 'o a'u mai ki he lolotonga ni.

Note

fakafonua 'o 'enau tauhi 'otuamu'a.
 Ko ia ai na'e makatu'unga leva he ngaahi tefito'i 'ulungaanga tupu'a
 'e fā 'a e taufatungamotu'a 'o e Anga Fakafonua:-

- 1) Ko e faka'apa'apa.
- 2) Ko e tauhi-vaha'a.
- 3) Ko e mamahi'i-me'a.
- 4) Ko e loto-tō.

Ko e tefito'i ngāue ma'ongo'onga taha 'o e mu'aki to'utangata, ko
 hono fokotu'u 'a e lotumu'a, pea nau lotu ai. Na'e tupulaki mei ai e anga
 'o 'enau tauhi honau vā mo honau 'otuamu'a ko e tauhi vaha'a. Kuo
 mahino pē he Tala 'o e fonua' na'a nau hū mo lotu pē he kamata'anga, pea
 tā 'oku taau ke tauhi 'e Tonga 'a e lotu ko 'enau lotu, ka 'oku 'ikai ko e
 lotu muli.

Tā na'e toki hake mai pē kau misinalé ia mo e Kosipeli, pea tupu ai
 hono holoki 'e Siaosi Tupou I 'a e ngaahi 'otuamu'a fakafonua, pea nau
 hiki mo 'enau lotu 'o hū ki he 'Otua Ta'ehāmai, pea ko e 'Otua Mo'ui.
 Ko e kuonga eni kuo kakato hono fatu 'e he ngaahi to'utangata 'a e
 taufatungamotu'a 'o e fonua, pea na'e tu'uholoaki mai ai pē mo hono
 ngaahi fakalakalaka he nofo fakafonua.

- 1) Faka'apa'apa ki he tamaí.
- 2) Faka'apa'apa ki he 'ulumotu'a.
- 3) Faka'apa'apa ki he lahi.
- 4) Faka'apa'apa 'a e tuonga'ané mo e tuofefiné.
- 5) Faka'apa'apa ki he Tu'í.
- 6) Faka'apa'apa ki he hou'eiki.
- 7) Faka'apa'apa ki he pekiá.

Kuo mahino pē 'a e tūkunga 'o e Anga Fakafonua mo hono fa'ahinga
 'elemeniti' 'oku mo'ui, pea 'oku mānava. Ko ia ai 'oku faingata'a ke
 fakatolonga ha me'a 'oku mo'ui. Kuo mahino ai e founga 'oku ngāue'aki
 'i Tonga ko e fakamo'ui ka 'oku 'ikai ko e fakatolonga, he ka ngāue'aki
 'e mo'ui pea ka 'ikai pea mole, pe fakafonuamole leva 'a e nofo.

Ko e Tala 'o e fonua ni kuo tukufakaholo mai he ngaahi to'utangata
 'a e fa'ahinga **Loto** na'e lalanga mei ai 'a e Anga Fakafonua 'o Tonga, 'o
 makehe taha pē ia mei ha toe fa'ahinga kakai 'o e potutahi ko eni, pea kuo
 'iloa ia he feitu'u-la'aa ni ko e **Loto 'o e Tonga**.
 (Ko e fakamatala eni na'e hiki mei he tō folofola 'a Kuini Sālote Tupou
 III, 'i he Palasí 'i Nuku'alofa, he 'aho 4 'o Mē, 1963).

Ngaue

1. Tohi mai ha fatongia 'o e lea. (SL1)
2. Fakafehoanaki 'a e kakai mo hono fa'ahinga lea totonu ke ngaue 'aki ki ai. (SL2)
3. Hiki mai ha makatu'unga 'oku ne faka'ai'ai 'a e liliu vave ai 'etau lea tu'ufonua. (SL2)
4. Fakamatala'i 'a e 'uhinga 'o e lea.(SL2)
5. Fa'u ha'o fakamatala ki he fatongia 'o e lea faka-Tonga ki he sosaieti Tonga. (SL3)
6. Fakamatala ange ki he 'uhinga 'oku kehe ao 'a e lea ki he Tu'i, hou'eiki mei he lea 'oku ngaue'aki anga maheni 'e he kakai 'o e fonua.(SL3)

7. Fakamatala'i 'a e fatongia 'o e lea ki hono tala 'o e ngaahi tu'unga 'i he'etau nofo fakafonua.(SL3)

8. Fa'u ha'o fakamatala ki he mahu'inga 'o hono tauho mo fakatolonga 'a e lea tu'ufonua pea 'omai mo hono ngaahi fakatata. (SL3)

9. Fakama'opo'opo mai 'i ha palakalafi 'a e anga 'o ho'o tui ki he kaunga malohi 'a 'etau lea tu'ufonua ki hoo pukepuke ke tu'uloa 'a'etau ngaahi tala tukufakaholo mo e anga fakafonua. (SL3)

10. Fokotu'u mai ha tokoni 'e ala fakahoko 'e he tekinolosia 'o e onopooni ki hono tauhi mo pukepuke 'a lea faka-Tonga ke 'oua na'a mole. (SL4)

11. Fa'u ha fakamatala 'o fakafuofua'i 'a e me'a 'e hoko 'o ka mole 'a e lea tu'u fonua 'a e Tonga. (SL4)

12. 'Omai 'a e ngaahi ma'u'anga tala kakato kakato pea mo e founa totonu hono tohi 'o e ma'u'anga tala.(APA) (SL1)

Ngaahi 'ilo: 'Ilo ki he anga fakafonua pea mo 'ene fekau'aki mo e teunga fakafonua 'I he senituli 19 'o a'u mai ki he lolotonga ni.

Ko e teunga 'o e kakai Tonga na'e 'i ai pe 'a e teunga ki he fa'ahinga ouau.

Putu

-tauanga'a 'a e kakai, teunga 'uli pea mo ta'ovala

- liongi 'oku nau taupatetele 'a ia ko e ta'ovala lalahi 'o pulou honau 'ulu pea ha'i mo e aveave pea tukuange mo e 'ulu 'o e kakai fefine ke fakamahino 'oku nau tu'a ki he putu.

Ta'ovala putu

- Faka'ahu
-

Mali

- Ko e vala to'onga 'a e ongome'a mali
- Tui pe hona kofu lelei pea toki ha'i 'a e ta'ovala
- Lolotonga ni 'oku lahi hono ngaue 'aki 'a e teunga mali fakapalangi.

ta'ovala

- Ngafingafi
- Vala to'onga
- Kie
- falavala

Fai'aho

- Vala kie
- Vala ngaahi mei he feta'aki
- Teunga lelei pe / kofu pea ha'i mo e ta'ovala

Lotu

- Kofu mo tupenu 'a e kakai fefine pea ha'i mo e kiekie
- Tupenu mo sote pea kote mo e matu'a pea ha'i mo e ta'ovala
- Suti fakapalangi pe kakai 'o e kuonga ni tatau pe fefine mo e tangata ki he lotu

Faiva

- Lokeha
- Sisi kakala, sisi lousi
- Tui vesa pa'anga kapau ko e kailao
- Tekiteki ngaahi mei he fulufulu'i moa pe ko e tavake
- Vala ngatu
- Teunga tau'olunga (sisi fale, teunga fakalala, teunga ngaohi mei la'I 'akau)

Ngaue

1. Hiki mai ha makatu'unga 'oku ne faka'ai'ai 'a e liliu vave hotau teunga fakafonua.(SL1)
2. Fakahingoa mai ha fa'ahinga ta'ovala 'oku ke 'ilo. (SL1)
3. Tohi maiha fa'ahinga ouau pe katoanga. (SL1)
4. Hiki mai ha teunga mo ha lea fakafonua 'oku ha 'i ha katoanga pe ouau fakaTonga.(SL2)
5. Tohi mai 'a e ngaahi kupu tefito 'o e anga fakafonua. (SL2)
6. Fakamatala'i 'a e ngaahi liliu ne hoko ki he teunga fakafonua talu mei hono 'ahia 'a Tonga ni 'e he kau Kaivai 'Iulope mo e kau misinale 'o 'au mai ki he kuonga ni. (SL3)

- 8

11. Fakamatala ki he mahu'inga 'o e teunga 'i he lolotonga 'o e kuonga 'o e fakalakalaka ki he kakai Tonga. (SL4)

12. Fai ha fevahevahe'aki 'i he kavainga, " 'Oku fakaha 'e he teunga 'a e 'ulungaanga fakafo'ituitui, 'ulungaanga fakafonua mo e hisitolia. (SL4)

13. Fekumi ki he hisitolia 'o e teunga fakafonua 'o Tonga mei he ngaahi kuonga ki mu'a 'i hono 'ahia 'a Tonga 'e he kau kaivai 'lulope mo e kau misinale 'o a'u mai ki he kuonga ni. (SL4)